

Problematitzar, conceptualitzar i argumentar: la proposta de Michel Tozzi per aprendre a filosofar

JOAN CARLES ALZAMORA

Universitat de les Illes Balears

joancarlesalzamora@gmail.com

Resum: Michel Tozzi proposa aprendre a filosofar a través de tres processos: problematitzar, conceptualitzar i argumentar, els quals, combinats amb la lectura filosòfica, el diàleg filosòfic i l'escriptura filosòfica aportarien la competència filosòfica tant als alumnes de les aules com al públic en general. La major part de l'obra de Tozzi no està traduïda al català i només trobem un llibre i algun article en castellà. En aquest treball analitzarem el llibre *Pensar por sí mismo. Iniciación a la Pedagogía de la Filosofía* i alguns articles de Tozzi, a més d'altres sobre la seva proposta, per intentar sistematitzar aquest «model» de filosofar i poder-lo transferir a les aules de batxillerat, exemplificant-lo amb un tema de primer de Filosofia.

Paraules clau: Tozzi, problematitzar, conceptualitzar, argumentar, competència filosòfica, aprendre a filosofar.

Problematizing, conceptualising and arguing: Michel Tozzi's proposal to learn to philosophize

Abstract: Michel Tozzi proposes learning to philosophise through three processes: problematising, conceptualising and arguing, which combined with philosophical dialogue and writing, and philosophical reading, would provide both students and people in general with philosophical competence. Only a little part of Tozzi's work has been translated into Catalan and we can only find one book and very few articles in Castilian/Spanish. In this project we will analyse the book *Penser par soi-même. Initiation à la philosophie* and some of Tozzi's articles, together with some others about his proposal, in order to try to systematise this «model» of philosophising method and transfer it to the Philosophy classroom at High School, exemplifying it with a unit of the first year.

Keywords: Tozzi, problematising, conceptualising, arguing, philosophical competence, learn to philosophise.

1/ Introducció

En nombroses ocasions els professors de filosofia assenyalen que el nostre objectiu a les aules no és ensenyar filosofia sinó ensenyar a filosofar. El vell Kant també era professor de filosofia i sabia ben bé de què parlava.

Ara bé, quan hem de precisar en què consisteix ensenyar a filosofar i com s'ha de fer a la pràctica les propostes poden ser més aviat poques. Vull tractar en aquest breu estudi d'una d'aquestes propostes que, al meu judici, especifiquen en què pot consistir ensenyar i aprendre a filosofar, la proposta de Michel Tozzi modulada entorn de tres processos interrelacionats: la *conceptualització*, la *problematització* i l'*argumentació*.

Segurament no existeix una fórmula única, universal i necessària, per ensenyar a filosofar a totes les èpoques. El que podia ser vàlid a l'època de Kant, potser no ens serveixi avui dia, ateses les diferències substancials sobre els que reben aquesta formació filosòfica en situacions distintes.

Però pensem que la proposta de Tozzi pot encaixar perfectament no sols als aprenents de filosofia del segle XXI sinó a les nostres escoles i instituts de secundària.

Des de fa unes dècades és una característica dels enfocaments pedagògics ensenyar per *competències*. A les dues lleis de l'estat espanyol i de les comunitats autònomes que han incorporat aquests elements no hi figura ni de prop la competència filosòfica, que ha estat demandada per ser incorporada per filòsofs tan influents com José Antonio Marina, amb poc èxit certament, ja que si a la LOE de 1996 hi figuraven 8 competències i es reclamava com a la novena la competència filosòfica, a la LOMCE de 2013 les competències s'han reduït a 7, sense entrar tampoc res semblant a una competència filosòfica o d'aprendre a pensar.

Encara que no figuri aquesta competència a la llei orgànica vigent, els currículums de filosofia de tots els nivells de secundària la contempnen encara que sigui de forma implícita, amagada sempre sota els objectius d'ensenyar a pensar críticament, a argumentar les opinions i a tenir autonomia personal. Per això creiem que podem considerar que a les matèries de filosofia hem d'ensenyar aquesta competència filosòfica, i per això mateix es fa necessari concretar en què consisteix i com es du a terme a les aules.

2/ L'obra de Tozzi

L'únic llibre de Michel Tozzi traduït al castellà es titula *Pensar por sí mismo*, i el subtítol hauria d'haver estat traduït per *Iniciación a la filosofía* si s'hagués traduït literalment de l'original francès *Penser par soi-même. Initiation à la philosophie*, però l'editor l'ha traduït per *Iniciación a la Pedagogía de la Filosofía*, sense explicar les raons d'aquest «petit» canvi.

La resta de l'obra de Tozzi està publicada en diverses revistes franceses i l'autor les comparteix en el seu lloc web www.philotozzi.com, des d'on s'han

descarregat per preparar aquesta comunicació.

El llibre esmentat està adreçat al públic que vol aprendre a pensar per si mateix, i això significa aprendre a filosofar, utilitzar les tècniques, els procediments, o sigui, seguir un «mètode» filosòfic de pensar. Però si els professionals de l'ensenyament de la filosofia volem aprofitar el «model» de Tozzi per fer filosofia a l'aula, el llibre ens pot desconcertar bastant perquè no segueix una línia que es pugui resseguir fàcilment.

Com diu el mateix Tozzi (Tozzi, 2008, 13) el llibre es pot llegir de diverses maneres, la que proposem per als professors de filosofia serà una d'aquestes possibles maneres que faciliti la comprensió del model d'aprenentatge del filosofar que Tozzi proposa. Així, considerem que és més oportú començar per la lectura del darrer capítol, el número 7, titulat «Aprendre a filosofar. Què és? I com es fa?»¹. En aquest capítol hi trobarem l'explicació sobre en què consisteixen els tres processos del filosofar, la problematització, la conceptualització i l'argumentació. De cada procés, llavors, hi ha altres capítols que el tracten amb multitud d'exemples, exemples que per als professors de filosofia poden ser útils però com que estan pensats per al públic en general són de temàtica diversa i poden dispersar el seguiment de la «teoria» del llibre.

El procés consistent a *problematitzar* està tractat en detall als capítols 2 i 3, titulats «Aprendre a qüestionar les meves opinions» i «Plantejar-me preguntes sobre els problemes fonamentals». El procés anomenat *conceptualitzar* es detalla al capítol 4 titulat «Aprendre a conceptualitzar les nocions filosòficament» i el procés *argumentar* apareix al capítol 6 titulat «Fonamentar les meves posicions – respondre objeccions». El primer capítol és «Quines són les meves opinions? D'on provenen?» que manifesta com es pot començar a filosofar sobre les opinions o prejudicis que tots tenim, i el número 5 «Intentar respondre a un problema filosòfic» que aporta criteris i procediments per convertir un problema en un problema filosòfic.

3/ D'on provenen les opinions? Els prejudicis

Tozzi sosté al principi del seu llibre la mateixa tesi que va sostenir Karl Popper a *Com veig la filosofia*, això és, que tothom té prejudicis filosòfics, idees que es mantenen sense haver estat reflexionades, avaluades i raonades conscientment. No se'ns diu quan es comencen a tenir aquests prejudicis filosòfics però crec que tots els professors de filosofia de secundària estaran d'acord amb nosaltres que una persona als 16 anys ja té aquestes idees preconcebudes inserides a la seva ment.

Això significa que quan reben l'ensenyament de filosofia a primer de batxillerat, aquests alumnes ja tenen algunes idees preconcebudes d'algunes de

1. La traducció del castellà al català l'efectua l'autor d'aquesta comunicació.

les qüestions que tractem a l'assignatura. I és important que aquestes idees siguin tractades o correm el risc d'ensenyar unes solucions ja empaquetades que tanmateix no substituiran el bagatge amb el qual els nostres alumnes entren ja a l'aula de filosofia.

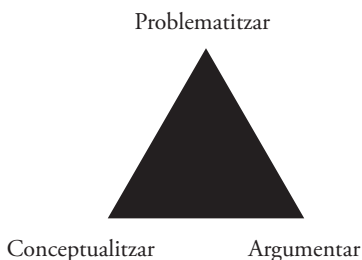
Per això, convé explicitar aquests prejudicis i partir d'ells per anar filosofant. Si com a professionals de l'educació filosòfica ens basem en els tres processos que proposa Tozzi podrem clarificar molt millor la tasca del docent de filosofia en tant que guia de l'aprenentatge del filosofar.

4/ La relació entre els tres processos

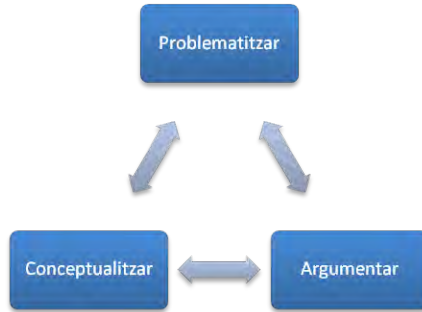
Convé deixar clar d'entrada que Tozzi no ens ofereix una recepta única per emprar els tres processos en l'activitat del filosofar, en funció de la situació requerida (aula, lectura, debat...) pot variar la forma en què es dugui a terme.

Precisament per la varietat de situacions on pot tenir lloc el filosofar, nosaltres ens centrarem a les aules de batxillerat i intentarem sistematitzar la proposta de Tozzi per ser aplicada a les classes de filosofia de primer de batxillerat.

Els tres processos formen un triangle en moviment que pot iniciar-se per la problematització o la conceptualització.

A la classe de filosofia, tenint en compte que perquè l'aprenentatge sigui significatiu hem de partir dels coneixements previs dels alumnes, i que aquests coneixements previs poden ser prejudicis en el sentit del terme que hem donat més amunt, és convenient començar per la *problematització*, això ens portarà inexorablement a la *conceptualització* i aquesta, a la vegada, a l'*argumentació*. Però no seria estrany que sent a la conceptualització hàgim de tornar a la problematització i fer servir l'argumentació contínuament. Així la relació entre els tres processos seria completament dinàmica i no tindria una única direcció sinó que pot esdevenir-se un anar i tornar. Això no és negatiu, només que el professor ha de ser conscient en quina fase del procés es troben per anar guiant millor la tasca filosòfica a l'aula.

5/ Problematitzar

La problematització és, segons Tozzi, «l'activitat intel·lectual per la qual es posa en dubte una certesa inicial» (Tozzi, 2008, 168), és a dir, consisteix en el procés mitjançant el qual les idees, conceptes, tesis o teories que es mantenen sense reflexió (prejudicis) passen a ser qüestionades. «Problematitzar és interrogar, qüestionar els fonaments i plantejar problemes» (Tozzi, 2008, 173), això és, convertir en pregunta qualsevol de les opinions que es mantinguin sobre un tema potencialment filosòfic.

Problematitzar pot ser «posar en dubte una tesi» (Tozzi, 2008, 173), «qüestionar una afirmació» (Tozzi, 2008, 174), o «plantejar un problema» (Tozzi, 2008, 175).

6/ Conceptualitzar

La conceptualització és «el camí mitjançant el qual s'intenta definir una idea» (Tozzi, 2008, 168), és a dir, l'activitat intel·lectual que intenta precisar el significat d'un terme filosòfic de forma rigorosa. La conceptualització implica la problematització, ja que definir una idea no es pot fer si no es qüestiona la idea inicial que d'ella es té, per això Tozzi introdueix la «conceptualització problematitzada» (Tozzi, 2008, 180).

El primer intent de tractar un problema filosòfic implica interrogar-se sobre les nocions prèvies que d'ell en tenim i, per tant, intentar definir com entenem les paraules que fem i ser conscients que s'han de posar en dubte per anar cap a una millor comprensió del problema. Per Tozzi aquesta conceptualització problematitzada té dos sentits, el primer seria que tota primera definició o representació d'un concepte és inicialment confús, dubtós, i segon, que la resposta al problema torna a ser problemàtica i no tanca el procés sinó que el continua (Tozzi, 2008, 95).

Dins la conceptualització problematitzada també hi entra explicar els pressupòsits amagats dins la primera definició (Tozzi, 2008, 95), que s'ha

posat en dubte, i paral·lelament extreure'n les conseqüències que es deriven de la definició (Tozzi, 2008, 96).

La conceptualització pot començar per una definició *precisa* de la o les paraules (Tozzi, 2008, 81) contingudes en la idea o concepte a definir, pot requerir també preguntar-se per el (o els) sentit de les paraules (Tozzi, 2008, 183), i si tenen més d'una acceptació quin és el més apropiat per al tema en qüestió. Igualment, en filosofia ens serà molt útil referir-nos a l'etimologia de la paraula (Tozzi, 2008, 83), buscar de quina llengua deriva i quin era el seu significat en aquesta llengua. A més a més, en el procés de conceptualització anem teixint una *xarxa de conceptes* (Tozzi, 2008, 84) amb totes les paraules que tenen relació amb el concepte a definir o simplement en són sinònims.

Ens pot ajudar també a conceptualitzar buscar el camp d'aplicació de la idea (Tozzi, 2008, 85), és a dir, a quin àmbit de la realitat té aplicació: ètic, polític, estètic, religiós, científic, etc. (Tozzi, 2008, 86, 187). Podem ampliar igualment la conceptualització reflexionant sobre l'«extensió» i la «comprensió» del concepte, això és, els seus atributs. Amb l'extensió es precisa a qui o a què s'aplica i amb la comprensió es detalla el que el caracteritza (Tozzi, 2008, 185).

Una altra eina que pot ajudar a definir una noció consistirà a associar-la amb imatges (91), representacions gràfiques (fotografies, pintures, escultures, símbols...) que serveixin per representar la noció. A partir de la il·lustració es pot definir, caracteritzar, precisar, concretar... el concepte, però hem de vigilar que no ens quedem únicament amb la imatge; les metàfores, analogies o comparacions tenen els seus límits (Tozzi, 2008, 94) i hem de ser capaços de fer-ne abstracció per anar cap a la definició del concepte, cap a la «construcció intel·lectual» del concepte (Tozzi, 2008, 95). Per resumir-ho amb les paraules pròpies de Tozzi: «Aleshores és l'explicitació de les pressuposicions i de les conseqüències d'una opinió precipitada sobre la definició d'una noció el que permet que se li faci una crítica, i mitjançant aquesta, que se la completi, matisi i fins i tot canviï. La conceptualització és aquesta evolució del pensament que va d'una pseudoevidència a una definició més reflexionada mitjançant la interrogació i l'aprofundiment» (Tozzi, 2008, 98).

7/ Argumentar

Argumentar, en general, consisteix a «donar raons convincents per dubtar o afirmar» (Tozzi, 2008, 167). «L'argumentació filosòfica» és, concretament, «la producció d'una convicció pretesament legítima perquè està fonamentada en la raó i aspira a l'universal» (Tozzi, 2008, 168). És a dir, en situacions quotidianes aportem raons per defensar la nostra opinió, però en filosofia les raons han de tenir legitimitat i universalitat, això és, ésser raons pertinents, coherents, i lògicament correctes que puguin valer en tots

els àmbits —la pretesa universalitat que ha sigut una constant en la història de la filosofia.

L'argumentació pot ser, segons Tozzi, de dues classes, *qüestionant* i *probatòria*. La primera es duu a terme quan presentem les raons per posar en dubte una tesi, una definició o un prejudici (Tozzi, 2008, 189). Vindria immediatament a continuació del procés de problematització. Quan dubtem de la idoneïtat d'una afirmació, hem d'aportar les raons per les quals dubtem; quan posem un interrogant, fem objeccions, busquem contradiccions a la tesi inicial, etc., estam en aquesta fase de l'argumentació: problematitzant o qüestionant.

Però l'argumentació més freqüent segons Tozzi és l'argumentació *probatòria*. Consisteix a donar raons per justificar una tesi, una afirmació, una idea que se sosté després d'haver-la problematitzat. És la fonamentació de la resposta al problema tractat, allò que «prova» i que «demostra» de manera sòlida que hi ha arguments per defensar la tesi en qüestió.

L'argumentació probatòria pot ser *directa* o *indirecta*. Si intentem donar les raons que sustenten la nostra posició es tracta de l'argumentació probatòria directa. Si, en canvi, intentem desmuntar les argumentacions de la posició contrària, mostrant que no són bones raons, aleshores es tractaria de l'argumentació probatòria indirecta. Podem assimilar aquestes dues vessants de l'argumentació a les clàssiques fórmules lògiques de la demostració directa o de la reducció a l'absurd, encara que Tozzi no recorre a la lògica per recolzar aquesta duplicitat.

Qualsevol argumentació no és, emperò, filosòfica, pot esdevenir-se per exemple una argumentació científica. En què es distingeix l'argumentació filosòfica de la «racionalitat científica»? (Tozzi, 2008, 192) L'argumentació filosòfica no es basa ni en la demostració matemàtica ni en l'experimentació (Tozzi, 2008, 193), sinó que es basa en dues condicions: 1) «la coherència interna en la forma», i 2) «la pertinença sobre el fons». La primera és l'absència de contradiccions entre les argumentacions, la coherència de tot el conjunt, podríem dir bàsicament que consisteix en el criteri de coherència de les ciències formals. Però aquest criteri, tot i ser necessari, no és suficient, cal també que el fons, el contingut de l'argumentació sigui pertinent, que no estigui «disconnectat de la realitat» (Tozzi, 2008, 193).

L'argumentació probatòria serà sòlida si es basa en tres pilars. El primer «*la resistència a les objeccions*», és a dir, resistir raonadament i raonablement a la posició contrària. El segon, que tingui en compte la «complexitat de la realitat», pilar que Tozzi no explica en absolut. I el tercer, que es fonamenti en el «valors», podríem dir *universals* o inclosos en els drets fonamentals bàsics, tals com el dret a la igualtat, a la justícia, a la llibertat, etc. Una argumentació que prengui aquests principis com a base pot ser aleshores més sòlida que les que no ho facin.

8/ Aplicació a l'aula de filosofia

L'ús sistemàtic dels tres processos, de les «tres capacitats filosòfiques de base» (Tozzi, 2011) és una condició necessària per a la tasca filosòfica a l'aula però aquesta s'ha de veure completada amb tres competències filosòfiques que també s'han de mobilitzar per garantir un acte autènticament filosòfic a l'aula. Aquestes tres tasques complexes són la lectura filosòfica, l'escriptura filosòfica i la discussió filosòfica.

Combinem les tres capacitats i les tres competències i intentem aplicar-ho a l'ensenyament d'un tema de primer de Filosofia. Agafem, per exemple, el problema de la realitat, qüestió que sempre ha estat present en els currículums de Filosofia i ho continua estant a l'actual. El primer de tot consistiria a *problematitzar* el tema presentant-lo en forma interrogativa. Bastant sovint els temes es presenten amb afirmacions, amb la qual cosa no entrem a la problemàtica de la qüestió. Convertim, doncs, els temes en problemes, en interrogants, per exemple, «què és allò que anomenem amb la paraula "realitat"»? o «què és real per a nosaltres?», o bé «què voleu dir quan dieu que una cosa és real o no és real?». Amb això obrim el camp de la filosofia i convidem a filosofar els alumnes. Els hem de deixar que donin la seva resposta, que la *conceptualitzin*, i a continuació *problematitzem* aquesta conceptualització inicial a través de l'*argumentació*. Tot això de forma oral, a través del diàleg entre tots els membres de la classe.

Per ajudar a la *problematització* ens podem servir d'imatges acompanyades de la pregunta «és real?». Per exemple es poden anar projectant a la pissarra digital d'una en una les següents imatges:

Figura 1

Figura 2

Figura 3

De cada una d'elles els alumnes aniran responent si creuen que és real o no i hauran d'argumentar per què. A partir d'aquestes *argumentacions probatòries* el professor pot anar *problematitzant*-les i convidar a seguir amb el procés de conceptualització del que és real².

2. La figura 1 és un pèl augmentat al microscopi, la figura 2 és l'obra «Caravan» de Nicolai Aldunin, i la figura 3 és una figura impossible en tres dimensions.

El professor decidirà en quin moment del procés introdueix alguna teoria d'algun filòsof que pugui ampliar l'argumentació dels estudiants. En el cas de la realitat, per exemple, en què és habitual que l'alumnat defensi l'argument que «allò que és real és allò que podem tocar i veure» serà convenient introduir la teoria del *realisme ingenu* i la del *realisme crític*. Es pot fer a través de l'explicació del professor i també acompanyada de textos que es puguin llegir i comentar entre tots a l'aula. Amb això aportem més elements perquè els alumnes puguin seguir el procés de conceptualització i d'argumentació del problema. Quan sembli que el tema es queda fora és l'hora d'introduir nous elements, per exemple, l'*idealisme*, i confrontar-lo amb les seves idees prèvies i el realisme crític.

Així mateix, quan sigui oportú, s'introdueixen per enriquir el treball filosòfic, les diverses teories que han anat considerant reals «coses» distintes: la realitat física, la realitat psíquica, la realitat virtual, etc. És convenient que es faci pas a pas i que els alumnes tinguin temps de reflexionar com encaixen aquestes teories amb la seva definició inicial de «realitat» i la que s'està construint entre tota la classe. Al mateix temps pot ser oportú aproximar-se al problema de la realitat a través del cine, per exemple, poden ser molt útils per tractar aquesta qüestió les pel·lícules *Matrix* i *El show de Truman*. La primera conté una escena on es demana explícitament «Què és real?»³ I serviria per problematitzar, per conceptualitzar i per argumentar la qüestió.

Per practicar la competència en la lectura filosòfica després d'haver vist una de les pel·lícules es poden llegir fragments de Descartes de *El discurs del mètode* o de les *Meditacions Metafísiques*, el que ens portaria novament a l'*argumentació qüestionant* que no resulta fàcil distingir entre què és real i què és un somni.

Una altra opció per relacionar el problema filosòfic de la realitat és problematitzar-lo des del punt de vista científic. Per això, podria ser útil llegir i comentar el següent fragment d'Stephen Hawking extret de *El gran disseny*:

«Hasta la llegada de la física moderna se acostumbraba a pensar que todo el conocimiento sobre el mundo podría ser obtenido mediante observación directa, y que las cosas son lo que parecen, tal como las percibimos a través de los sentidos. Pero los éxitos espectaculares de la física moderna, que está basada en conceptos, como por ejemplo los de Feynman, que chocan con la experiencia cotidiana, han demostrado que no es así. Por lo tanto, la visión ingenua de la realidad no es compatible con la física moderna. Para tratar con esas paradojas, adoptaremos una posición que denominamos "realismo dependiente del modelo", basada en la idea de que nuestros cerebros interpretan los datos de los órganos sensoriales elaborando un modelo del mundo. Cuando el modelo explica satisfactoriamente los acontecimientos tendemos a atribuirle, a él y a los elementos y conceptos que

3. <https://www.youtube.com/watch?v=hh78U3V2UPg> (última visualització 19/11/2015).

lo integran, la calidad de realidad o verdad absoluta. Pero podría haber otras maneras de construir un modelo de la misma situación física, empleando en cada una de ellas conceptos y elementos fundamentales diferentes. Si dos de esas teorías o modelos predicen con exactitud los mismos acontecimientos, no podemos decir que uno sea más real que el otro, y somos libres para utilizar el modelo que nos resulte más conveniente».

Altres textos possibles per ampliar la reflexió filosòfica entorn del problema de la realitat es poden extreure del llibre de Berger i Luckmann *La construcción social de la realidad*, per exemple:

«Para nuestro propósito, bastará con definir la “realidad” como una cualidad propia de los fenómenos que reconocemos como independientes de nuestra propia volición (no podemos “hacerlos desaparecer”) y definir el “conocimiento” como la certidumbre de que los fenómenos son reales y de que poseen características específicas. En este sentido (reconocidamente simplista) dichos términos tienen relevancia tanto para el hombre de la calle como para el filósofo. El hombre de la calle vive en un mundo que para él es “real”, aunque en grados diferentes, y “sabe”, con diferentes grados de certeza, que este mundo posee tales o cuales características. El filósofo, por supuesto, planteará interrogantes acerca del carácter último de esa “realidad” y ese “conocimiento”: ¿Qué es lo real? ¿Cómo conocerlo? Estos figuran entre los más antiguos interrogantes no sólo de la indagación filosófica propiamente dicha sino también del pensamiento humano como tal. Justamente por esa razón, es probable que la intromisión del sociólogo en ese terreno intelectual ya consagrado provoque la extrañeza del hombre de la calle y es aún más probable que irrite al filósofo. Por consiguiente, importa desde el principio aclarar el sentido que damos a esos términos en el contexto de la sociología y rechazar inmediatamente cualquier pretensión de que esta ciencia dé respuesta a esas antiguas preocupaciones filosóficas». [...] «El interés sociológico en materia de “realidad” y “conocimiento” se justifica así inicialmente por el hecho de su relatividad social. Lo que es “real” para un monje del Tibet puede no ser “real” para un hombre de negocios norteamericano. El “conocimiento” que tiene un criminal difiere del que posee un criminalista. Se sigue de esto que las acumulaciones específicas de “realidad” y “conocimiento” pertenecen a contextos sociales específicos y que estas relaciones tendrán que incluirse en el análisis sociológico adecuado de dichos contextos. Así, pues, la necesidad de una “sociología del conocimiento” está dada por las diferencias observables entre sociedades, en razón de lo que en ellas se da por establecido como “conocimiento”. Además de esto, sin embargo, una disciplina digna de ese nombre deberá ocuparse de los modos generales por los cuales las “realidades” se dan por “conocidas” en las sociedades humanas. En otras palabras, una “sociología del conocimiento” deberá tratar no solo las variaciones empíricas del “conocimiento” en las sociedades humanas, sino también los procesos por los que cualquier cuerpo de “conocimiento” llega a quedar establecido socialmente como “realidad”» (Berger & Luckmann, 2006, 11-13).

El final de tot el procés col·lectiu de problematitzar, conceptualitzar i argumentar el problema de la realitat podria acabar amb un escrit individual de cada alumne, no necessàriament una dissertació —fórmula sobre la qual Tozzi tracta precisament per ser la prova per excel·lència de la Filosofia a França— sinó una redacció on cadascú exposi el problema filosòfic de la realitat, la noció inicial que tenia del que era real, la noció que ara té i els arguments que fonamenten aquesta noció amplament discutida a classe.

9/ Conclusió

Amb aquest humil treball només hem volgut aclarir en què consisteixen els processos que ajuden a assolir la competència filosòfica i com es podria aplicar a les aules de secundària a la matèria de Filosofia de primer de Batxillerat. Creiem que la proposta, o el model d'aprendre a filosofar de Michel Tozzi, pot ser molt útil per als professors de Filosofia, clarificant el treball que es pot dur a terme a l'aula i les activitats o dinàmiques que són oportunes per aconseguir ensenyar i aprendre a filosofar.

Referències

- BERGER, Peter; LUCKMANN, Thomas, *La construcció social de la realitat*, Buenos Aires: Amorrortu editores, vigèsima impressió, 2006, 11-13.
- HAWKING Stephen; MLODINOV Leonard. *El gran disseny*, Barcelona: Ed. Crítica, 2010 13-14.
- PETTIER, Jean-Charles. «Michel Tozzi, un modèle didactique du philosophe», 1996 [En línia: <http://www.philotozzi.com/1996/09/michel-tozzi-un-modele-didactique-du-philosophe/>].
- PETTIER, Jean-Charles. *Filosofar: Enseñar y Aprender* (Pròleg de Michel Tozzi), Madrid: Editorial Popular, 2007.
- TOZZI, Michel. «Sobre la didáctica del aprendizaje del filosofar», *Diálogo Filosófico* número 68, 2007: 207-215.
- TOZZI, Michel. *Pensar por sí mismo. Iniciación a la Pedagogía de la Filosofía*, Madrid: Editorial Popular, 2008.
- TOZZI, Michel. «Une approche par compétences en philosophie?», 2011 [En línia: <http://www.philotozzi.com/2011/03/une-approche-par-competences-en-philosophie/>].